

Nováková, Luisa

Prolog

In: *Na rozhraní světů : fantastická literatura v mezioborovém zkoumání*.
Dědinová, Tereza (editor). Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova
univerzita, 2016, pp. 217-220

ISBN 978-80-210-8441-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136789>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kreativita a fantastičnost –

příběhy nejen pro děti

PROLOG

Rozvíjení fantazie, imaginace a tvořivosti patří k tomu základnímu, co očekáváme od kvalitní literatury pro děti a mládež. Nejde zde přitom pouze o touhy a přání vychovatelů (ty se ostatně v průběhu vývoje měnily a vyvíjely, jak dokazují mj. spory o pohádku navracející se v různě intenzivních vlnách minimálně od konce 19. do druhé poloviny 20. století) – ale o přání a preference samotných dětských čtenářů. To samo o sobě poukazuje na významné místo, jež fantastika v tvorbě pro děti zaujímá a nepochybně i nadále zaujímat bude.

Podíváme-li se na literaturu pro děti a mládež z tradičního žánrového hlediska (které má v literatuře pro děti stále své opodstatnění, poněvadž se opírá o ontogenetický vývoj člověka a s ním spojené vnímání žánrů) a položíme si otázku po těch z nich, které poskytují fantastice nejvýznamnější, dokonce zásadní prostor, ocitnou se pravděpodobně vedle sebe pohádka a fantasy. Ačkoli se zpravidla obrací k dětským čtenářům různého věku (i zde přirozeně výjimky potvrzují pravidlo), z hlediska uspokojování čtenářských potřeb a rozvoje lidské osobnosti mohou zastávat některé podobné úlohy. Ostatně jde o žánry v lecčems příbuzné.

Vynořuje se tedy otázka, čím se pohádka a fantasy liší a co je naopak spojuje. Odpovědi na ni není snadné se dohledat – přesto se otázka jeví jako nosná zvláště v oblasti intencionální literatury pro děti a mládež, kde vybrané konkrétní texty dokazují, jak křehká může žánrová hranice mezi autorskou pohádkou a fantasy být (vzpomeňme zde za všechny například na *Nekonečný příběh* Michaela Endeho, označovaný někdy za pohádkový román, autorskou pohádku – jindy za typickou ukázkou intencionální fantasy pro děti). Žánrové uchopení vybraného textu přitom může záviset pouze na vymezení pojmů, přičemž hledání žánrových charakteristik především u fantasy je proces dosud probíhající, a nejen to: velmi živý.

Rodokmen novodobé fantasy je poměrně rozvětvený a vedle mýtu, klasické dobrodružné literatury a středověké dvorské epiky v něm má svoje místo i lidová pohádka. Tato genetická příbuznost se v tvůrčí praxi projevuje různými způsoby. Připomeňme zde aspoň některé (třebaže si uvědomujeme, že se nutně dopustíme zjednodušení, už proto, že oba žánry jsou velice rozrůzněné):

Značnou část pohádkové produkce a fantasy spojuje důraz na děj, na jeho dynamiku, na vyprávění, zábavnost, fantazii a úžas nad zázračným, nevšedním a nečekaným. Jako zásadní se jeví i snaha po rozlišování dobra a zla, třebaže je realizována v obou žánrech odlišně.

Pohádka se v tomto ohledu vyjadřuje implicitněji, má nejednou blízko k podobnosti. Tato implicitnost souvisí pravděpodobně i s tím, že lidová pohádka je odrazem světa, v němž byly životní řád a hodnoty jasně dané – a pohádka autorská na lidové dědictví v tomto ohledu výrazně navazuje, není žánrem zpochybňování základních etických mantinelů, bourání hodnotových žebříčků apod., spíše žánrem reflektujícím a potvrzujícím jejich existenci. Ponecháme-li stranou didaktizující tendence části autorských pohádek, žánr jako celek nemá potřebu explicitních komentářů, vybírá si cestu implicitního utvrzování.

Implicitnost, blízkost podobenství, sklon k etické naléhavosti, existenciálnímu tázání, spřízněnost s poezií je základem pro rozvoj především takových pohádkových příběhů, jaký představuje Pěkného *Havrane z kamene* – a další autorské pohádky tzv. imaginativního typu, k nimž Pěkného próza patří.

Zákonitosti pohádky jsou povytce zákonitostmi poetickými, založenými, podobně jako je tomu u poezie, na celostním vnímání, na poetické, ne přímočaře racionální logice. Pohádce je vlastní básnická zkratka, inklinace k zjednodušení, což však neznamená schematismus či zbanálnění, ale zvýraznění základů lidského života a světa – a to i tehdy, kdy kulisy pohádkového příběhu jsou veskrze moderní, jako je tomu u Šrutových *Lichožroutů*.

Fantasy je ve své podstatě žánr mnohem racionalističtější. Sklon k co nejrealističtějšímu zobrazení a uplatňování zákonitostí racionální logiky lze tedy chápat jako jeden ze znaků vymezujících fantasy právě při srovnávání s pohádkou.

Odráží stav současného světa, v němž je jakýkoli řád neustále zpochybňován. Realizace této reflexe je pak v různých literárních dílech žánru fantasy odlišná – od tematizace mýjícího času, nostalgie a ohlédnutí za „zlatým věkem“, snahy po navrácení ztracených jistot – až po parodii, satiru, antiutopické prvky, převrácení nejrůznějších vžitých klišé (motivických, fabulačních, žánrových) apod. Zůstává však přítomna touha po jistotách a řádu a jejím výrazem je mimo jiné také další základní žánrový znak fantasy – vytváření specifických, plně funkčních fantasy světů.

Čas i prostor fantasy jsou důsledně budovány, koncipovány v systém, jenž příběhy pevně ukotvuje, zatímco pohádka – a to i autorská, která se zkonkrétnění času a místa a priori nebrání – toto ukotvení v zásadě nepotřebuje.

Podobně jako v imaginativní pohádce, dokonce ještě výrazněji, jsou prostory fantasy světů s to stát se prostory uvědomování si podstat, hodnot, prostory do jisté míry iniciačními pro románové postavy i pro čtenáře. Iniciační rozměr fantasy je přitom zvláště patrný v dílech určených intencionálně mládeži. Odpoutanost prostorů těchto literárních děl od všednosti a přitom jejich zakořeněnost v realitě vytváří hájemství zcela specifického druhu.

Pohádka je samozřejmě pro fantasy rovněž oblíbeným zdrojem motivů, zápletek či postav. S jejich přímým využíváním, posouváním do jiných kontextů, variováním a rozvíjením se ve fantasy hojně setkáváme, a nemusíme zde vzpomenout pouze na Johna Moressyho (jehož texty o Kedrigernovi, ač jasně určené dospělým, mohou posloužit jako četba adolescentů a zkušenějších čtenářů staršího školního věku). Příklady najdeme stejně snadno v intencionálních knihách pro mládež, za všechny vzpomeňme třeba do češtiny zatím nepřeloženou nejnovější trilogii Corneliie Funkeové *Reckless*. Na značnou blízkost lidové kouzelné pohádky a heroické fantasy odkazuje také poměrně snadná aplikovatelnost Proppovy morfologie pohádky na většinu děl tohoto žánrového typu.

A v hledání rozdílů i spojnic bychom takto mohli pokračovat – už proto, že po vyslovení každé teze se vzápětí nabídne nějaké „ale“, otázek neubývá, spíše naopak.

Co však považujeme za zřejmé, je, že kvalitní pohádkové i fantasy texty přinášejí mladým čtenářům hodnotový systém založený na etických principech, pomoc při hledání hranic mezi dobrem a zlem, soustředění na základní otázky a problémy lidského života, a znamenají tak pro dítě nebo mladého člověka pomoc při utváření jeho pohledu na svět. Přítomnost fantazie zároveň představuje opozici proti všednodennosti zbavené tvůrčího rozměru, který je pro lidskou osobnost zcela esenciální.

To vše jsou důvody, proč se náročnější pohádkové texty, o fantasy nemluvě, třebaže byly původně intencionálně určeny dětem, čím dál častěji uplatňují i v četbě dospělých, a dokonce k dospělým do značné míry, stejně jako *Lichožrouti* nebo *Havrane z kamene*, směřují zcela přímo, i když každý jiným, osobitým způsobem.

K překračování pomyslných hranic, a to obousměrně, nás tak pohádka a fantasy vybízejí na poli úvah o čtenáři a čtenářství snad ještě intenzivněji a svým způsobem naléhavěji než na poli prostého žánrového srovnávání.

